

BAZEL QO'MITASI TASNIFIGA MUVOFIQ FOIZ RISKINING ASOSIY SHAKLLARI

Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank va Moliya akademiyasi tinglovchisi, ilmiy tadqiqotchi

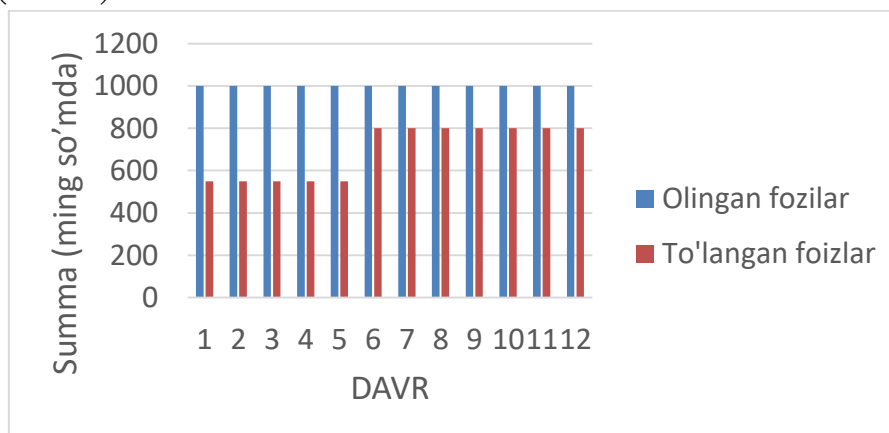
Annotatsiya: Banklarni tartibga solish va nazorat qilish jarayoniga aktiv ta'sir qiluvchi – xalqaro standartlarni joriy qiluvchi muhim tashkilot bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasidir (BNBQ). Bu qo'mitadagi standartlarga amal qilish tijorat banklaridagi ko'pgina muammolarni oldini oladi, shu jumladan, kredit foizi riskini ham. Bu risklarni aniqlash va ular xavfini kamaytirish tijorat banklari faoliyati davom etishiga turtki hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Bank, kredit, kredit riski, tahlil, foiz stavkasi, resurs, fiksirlangan stavkali kredit, veksel, MIBOR.

Bazel qo'mitasi tasnifiga muvofiq foiz riskining asosiy shakllari quyidagilardir:

Vaqt farqi bilan bog'liq bo'lgan yangi narxni belgilash riski (fiksirlangan foiz stavkalari uchun). Ushbu risk shakli asosiy va eng ko'p muhokama qilinadi.

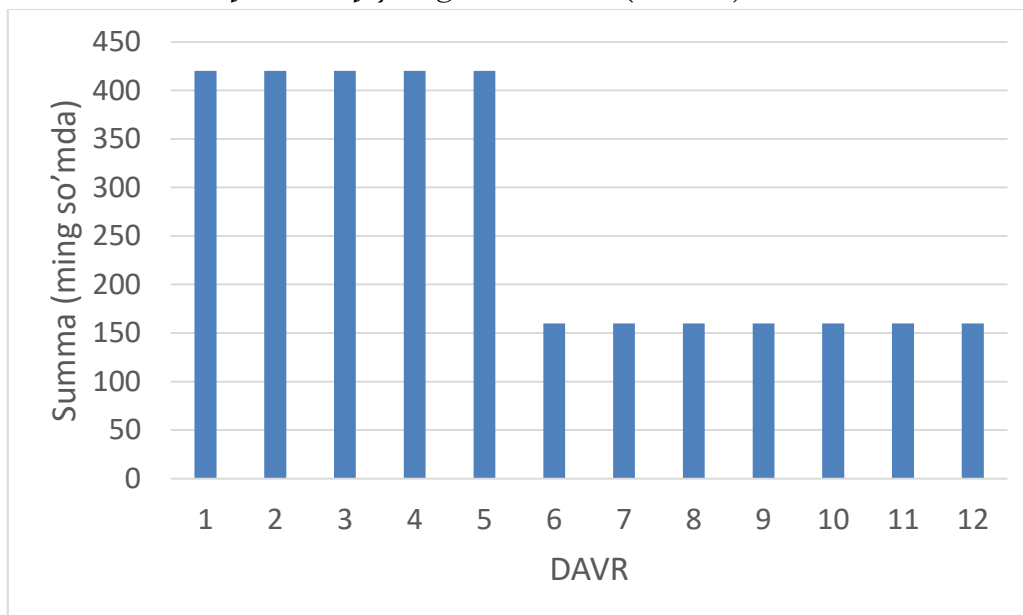
Aytaylik, bank aktivida 100 000 000 so'm miqdorida bir yillik muddat bilan oylik foizlarni yillik 12% miqdorida to'lash bilan olingan kredit shartnomasi mavjud. Kreditlash manbai yiliga 7% stavka bo'yicha bir xil miqdordagi Talab qilib olinguncha bo'lgan depozitlardir. Bankda foiz stavkalarining o'zgarishiga sezgir bo'lgan sanab o'tilgan aktivlar va majburiyatlardan boshqa hech narsa yo'q deb taxmin qilamiz. Aytaylik, besh oydan keyin bozor foiz stavkalari mos ravishda 15% va 10% gacha ko'tarildi. Kredit shartnomasi bo'yicha bank 12% olishni davom ettirmoqda. Shu bilan birga, bank Talab qilib olinguncha bo'lgan depozitlar bo'yicha stavkalarni yangi belgilangan qiymatga oshirishi kerak, aks holda ular chiqib ketishi mumkin va bu, o'z navbatida, majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish uchun mablag' yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu aktivni moliyalashtirish qiymati doimiy daromad oqimi bilan ortadi. Natijada, ushbu aktivdan olingan sof daromad kamayadi. Biz hosil bo'lgan foiz daromadlarini diagramma shaklida tasvirlaymiz (1-rasm).

1-rasm. Foiz to'lovlari oqimi.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

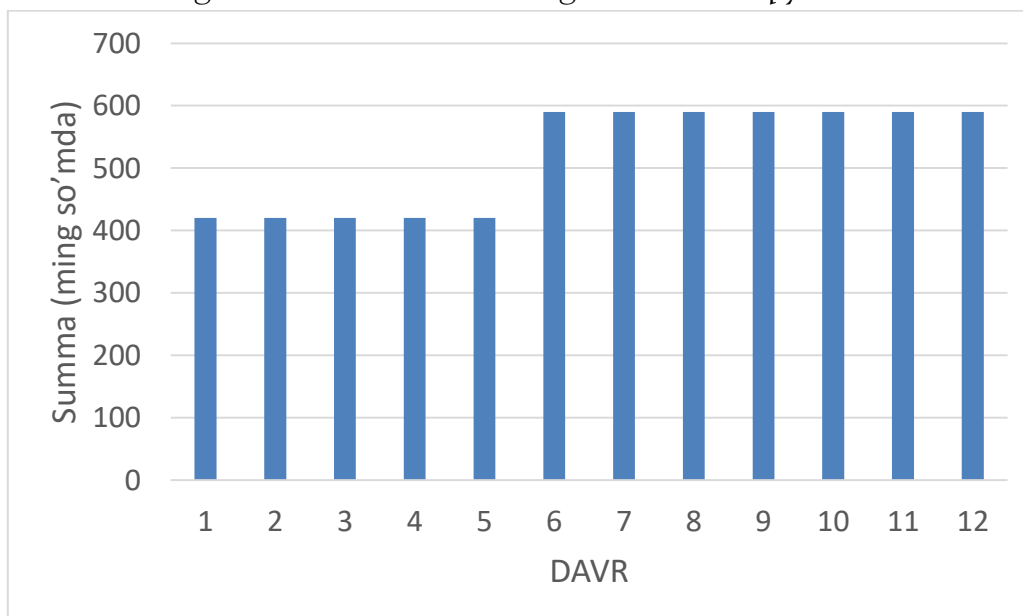
Sof foiz to'lovlari oqimi esa quyidagicha bo'ladi (2-rasm):

2-rasm. Sof foiz to'lovlari.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

Agar bozor stavkalari, masalan, mos ravishda 10% va 5% gacha tushsa, unda qarama-qarshi vaziyat yuzaga keladi. Bunday holda, bank omonatlar bo'yicha stavkalarni ularning chiqib ketishidan qo'rqmasdan kamaytiradi, chunki boshqa banklar ham xuddi shunday qilishadi va bu ularning daromadlarini va shuning uchun bank qiymatini oshiradi (3-rasm).

3-rasm. Sof foiz to'lovlari.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

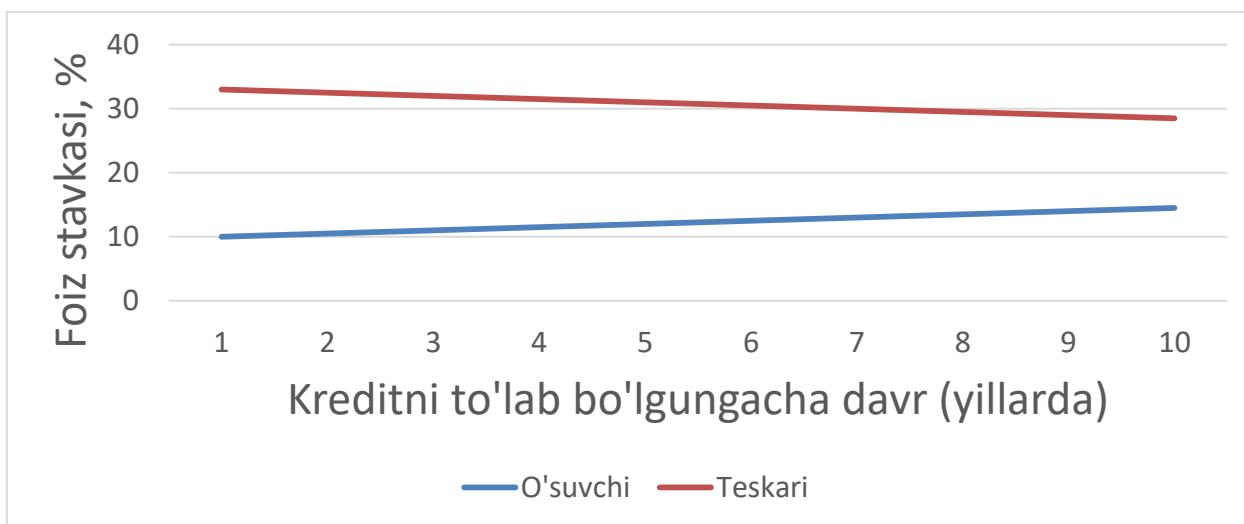
Endi aytaylik, kredit bir xil davrli, faqat qisqa muddatli depozit orqali moliyalashtiriladi. Keyin foiz stavkalarining har qanday o'zgarishi ikki yil ichida kredit va depozit bo'yicha foiz to'lovlariga umuman ta'sir qilmaydi. Sof foiz daromadi ham

o'zgaraydi. Stavkalar parallel ravishda o'zgarishi sharti bilan bankning iqtisodiy qiymati ham ozgina o'zgaradi, ya'ni stavkalardan birining o'zgarishi boshqasining taxminan bir xil qiymatga o'zgarishi bilan birga keladi. Bank qiymatidagi ba'zi o'zgarishlar hali ham o'zgartirilgan stavkalar bo'yicha pul oqimlari qiymatini diskontlash tufayli yuzaga keladi.

Suzuvchi foiz stavkalari uchun yangi narxni belgilash riski. O'zgaruvchan stavkali moliyaviy vositalarning iqtisodiy qiymatiga bozor foiz stavkalarining o'zgarishi shunga o'xshash belgilangan stavkali vositalarga qaraganda kamroq ta'sir qiladi. Asosiy stavka bozor stavkalarining o'zgarishidan keyin shartnoma stavkalarining o'zgarishini boshqaradigan o'ziga xos stabilizator bo'lib xizmat qiladi. Shunga qaramay, bunday vositalarning iqtisodiy qiymati ham doimiy bo'lib qolmaydi, chunki bazaviy stavka bozor stavkasidan farq qilishi mumkin. Iqtisodiy qiymatning o'zgarishi, shuningdek, bozor stavkasining o'zgarishi bazaviy stavkaning o'zgarishi bilan vaqtga to'g'ri kelmasligi sababli ham sodir bo'lishi mumkin. Suzuvchi stavka bo'yicha moliyaviy intrument qiymatining o'zgarishini hisoblash uchun ishlatiladigan hisoblangan stavka sifatida, shunga o'xshash vositalar uchun belgilangan stavkalarni ko'rib chiqish tabiiydir.

Daromad egri chizig'ining o'zgarishi riski. Bankning foiz riski uning aktivlari va majburiyatlari tarkibi bilan belgilanadi. Belgilangan stavkaga ega bo'lgan uzoq muddatli aktivlar qisqa muddatli yoki o'zgaruvchan foizli majburiyatlar bilan moliyalashtiriladigan holat bankka xosdir. Ko'pincha uzoq muddatli stavkalar qisqa muddatli stavkalardan oshib ketganligi sababli, ushbu qoida banklarga kerakli foyda olishga imkon beradi.

Bozorning turli holatlarida, foiz stavkalarining vaqtinchalik tuzilishi yoki rentabellik egri chizig'i deb ham ataladigan bu bog'liqlik turli shakllarga ega bo'lishi mumkin (4-rasm).

4-rasm. Kreditning iqtisodiy qiymati

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

Bazis risk. Suzuvchi foiz stavkalari ikkita tarkibiy qismdan iborat: bazaviy stavka, qoida tariqasida, banklararo taklif stavkasi (LIBOR, PIBOR va boshqalar) va belgilangan nafaqa, uning miqdori shartnomaning xususiyatlari bilan belgilanadi. Kredit (depozit) shartnomasida suzuvchi foiz stavkalarini qo'llash tartibi ko'rsatiladi. Masalan, yangi foiz

davri uchun foizlar darajasini qayta ko'rib chiqish yangi foiz davri boshlanishidan ikki kun oldin Libor foiz stavkasining ma'lum bir turi qiymatini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Option risk. Bazel qo'mitasi hujjatlarida ta'kidlanganidek, opsiyon operatsiyalari foiz riskining tobora muhim manbai bo'lib, ularning tuzilishi bank aktivlari va majburiyatlarining ko'p turlariga xosdir. Rasmiy ravishda, opsiyon o'z egasiga moliyaviy vosita bilan bog'liq pul oqimini sotib olish, sotish yoki qandaydir tarzda o'zgartirish majburiyatini emas, balki huquqini beradi. O'rnatilgan opsiyonlarda ega moliyaviy instrumentlar bankning savdo bo'lmagan operatsiyalarida muhim rol o'ynaydi. Ularga "put" yoki "call" opsiyon shartlariga ega bo'lgan har xil turdagi obligatsiyalar va veksellar, shuningdek qarz oluvchiga qarzni muddatidan oldin to'lash huquqini beradigan kreditlar kiradi. Bundan tashqari, bu omonatchilarga har qanday vaqtda, ko'pincha hech qanday jarima to'lamasdan mablag'larni qaytarib olish huquqini beradigan, muddati ko'rsatilmagan turli xil depozit vositalarini o'z ichiga oladi. Tegishli boshqaruvsiz, bunday vositalarga xos bo'lgan mos kelmaydigan muddatlar, ayniqsa, ularni sotmoqchi bo'lganlar uchun katta xavf tug'dirishi mumkin, chunki mavjud opsiyonlar odatda egasining manfaati va sotuvchiga zarar etkazish uchun ishlatiladi.

Tijorat banklarining kelajakdagi istiqboli uchun yuqoridagi kredit foizi risklarini vaqtida aniqlash, ularni tahlil qilish, baholash va boshqarish juda ham muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham kredit risklarini chuqur o'rganib risk zararlarini kamaytiruvchi chora tadbirlar ko'rilsa, bu tijorat banklarining faoliyatini saqlab qolishida va ularning foydasini ko'paytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Scott D. Bank Supervision: Suggested Guidelines. SG6. – Washington: World Bank, Country Economis Department, Financial Policy and Systems Division, 1991
2. Belyakov A.V: Finansi i kredit. Protsentniy risk: Analiz, otsenka, upravlenie.
3. Frederic S. Mishkin: The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, 2009
4. Sanjar Nosirov, Nurbek Rizayev O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA BANK NAZORATINING XALQARO STANDARTLARINI QO'LLASH AMALIYOTI
[HTTPS://WWW.NORMA.UZ/OZ/BIZNING_SHARHLAR/UZBEKISTON_TIJORAT_BANKLARIDA_BANK_NAZORATINING_HALQARO_STANDARTLARINI_QULLASH_AMALIYOTI](https://www.norma.uz/oz/bizning_sharhlar/uzbekiston_tijorat_banklarida_bank_nazoratining_halqaro_standartlarini_qullash_amaliyeti)